

Yerel Tarih Araştırmalarında Bir Belge Olarak Fotoğraf: Mudurnu Örneği

Nuray Özdemir*

Giriş

Türkiye’de son yıllarda oldukça artış gösteren yerel tarih çalışmaları bir yörenin geçmişten günümüze tarihi birikimi ve bu birikimin o bölgede yarattığı etkiyi esas almaktadır. Yerel tarih çalışmalarının başlangıcı 1870’li yıllara kadar uzanmaktadır. Bu dönem Osmanlı şehirlerinde Tanzimat uygulamalarının bir sonucu olarak modernleşmenin görüldüğü bir süreçtir. Osmanlı tarih yazıcılığı içinde bölge ya da kent tarihlerinin yazılması belediyelerin doğuşuyla kentlerin kişilik kazanması, vilayet matbaalarının kurulması, vilayet salnamelerinin yayınlanmaya başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu’na seyyahların gelmesi gibi faktörlerin etkisiyle ancak 1870’lerden sonra ortaya çıkabilmiştir.¹

İsmail Beliş Efendi’nin Tarih-i Bursa (1871), Lami Çelebi’nin Şehren-giz-i Bursa (1871), Şakir Şevket’in Trabzon Tarihi (1873), Lütfi’nin Şam Tarihi(1883) gibi çalışmaları kent tarihçilerinin bilinen ilk örnekleridir. Yir-minci yüzyılın başlarında seyyahların sayıca artmaya başlaması ve kent rehberlerine duyulan gereksinim Mustafa Ziya’nın Rehnumay-ı Bağdat (1896), Mustafa Suad’ın Haritalı İstanbul Rehberi Yahut İstanbul Tarihçesi (1898), Musavver Rehber-i Seyyahin Bursa ve Civarı (1903) gibi eserlerin ilk örneklerini oluşturdukları kent rehberlerinin yayınlanmasını doğurmuştur.² Yerel

* Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bolu/ TÜRKİYE, ozdemir_n@ibu.edu.tr. ORCID: 0000-0003-0001-6427
DOI: 10.37879/9789751749994.2022.34

1 Erdal Aslan, “Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri”, *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2000, s.199-200; İlhan Tekeli, *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara 1998, s.148; Yusuf Oğuzoğlu, “Yerel Tarih”, Türkiye’de *Tarih Yazımı*, ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.409.

2 Aslan, agm., s.199-200; Tekeli, *age.*, s.149.

tarih çalışmalarında özellikle cumhuriyet dönemiyle birlikte bir artış yaşanmıştır. Bunda 1932-1951 tarihleri arasında yurt genelinde faaliyet gösteren Halkevlerinin önemli bir rolü olmuştur. Yayınladıkları kitaplarla ve çıkardıkları dergilerle şehir tarihine önemli katkı sağlamışlardır.³

Yerel tarih yazımında Osmanlı klasik dönemi için tapu-tahrir, şeriyye sicili, mühimme defterleri, 19. yüzyıla ilişkin çalışmalarda temettuat defterleri, islahat layihaları, salnameler, süreli yayınlar gibi kaynaklar önem taşırken, yakın dönem araştırmalarında ise arşiv belgeleri ve sözlü tarih yanında fotoğraf, tablo, resim, afiş, harita gibi görseller belgesel kaynakları oluşturmaktadır.⁴ Geçmişe ait anlık bir görüntü sunan fotoğraf, tarihçi için gerçekçi ve nesnel bir kanıt niteliği taşıdığından tarih araştırmalarında başvurulan önemli kaynaklardan biridir. Fotoğraf, 1839'daki icadından sonra her dönemde insanların ilgi odağı olduğundan fotoğraf arşivleri tarihçilere çok çeşitli bilgiler sunmaktadır. Mudurnu örneğinde de yerel tarih çalışmaları için Bengüboz fotoğraf koleksiyonu önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Yerel Tarih Çalışmalarında Bir Belge Olarak Fotoğraf

Yerel tarih araştırmalarında fotoğraf önemli bir belge olarak gün geçtikçe büyük değer taşımaktadır. İcat edildiği 1839 yılından itibaren fotoğraf, hem diğer resim, gravür gibi görsel malzemelerden hem de mahkeme tutanağı, polis raporu gibi diğer kayıt türlerinden çok daha etkili bir biçimde gerçekliğin bir tıpkıbasımı olarak kabul görmektedir. Bir röntgen filmi bir kolun kırığını nasıl eksiksizce gösteriyorsa fotoğraf da aynı biçimde gerçekliğin sadık bir kopyası olarak görülmektedir. Günümüzde, kentlerin, caddelelerin, kahvelerin, dükkânların geçmişte çekilmiş fotoğraflarının büyük tarihsel değerini sadece tarihçiler değil, koleksiyoncular, yerel yönetimler ve yaşadığı coğrafyanın geçmişi ile ilgilenen her türden araştırmacı şüphesiz ki bilmektedir. Bu tarz fotoğraflar özellikle yerel tarih araştırmalarında pek çok soruya yanıt bulmada yardımcı olduğu gibi yeni sorular sorulmasına da zemin hazırlayarak araştırmacıya yol göstermektedir.⁵

Fransa tarafından 1839 yılında fotoğrafın bulunuşu dünyaya duyurulmuş ve pek çok ülkeyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda da fotoğrafa ilgi başlamıştır. Dönemin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'de Osmanlı kamu-

3 Aslan, agm., s. 200.

4 Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Klavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001, s. 164; Oğuzoğlu, agm., s.406; Abdullah Martal, "Yerel Tarih Yazımında Kaynak Kullanımına İlişkin Sorunlar", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 253.

5 Danacıoğlu, *age.*, s. 91-96.

yuna tanıtıldıktan sonra bu fotoğraf önceleri gezginler yolu ile ülkeye girmiştir. Ancak 19.yüzyılın ikinci yarısında İstanbul dünya fotoğrafında önde gelen şehirlerden biri olmuştur. Fotoğrafhanelerin çoğunluğu, İstanbul'un batılı anlayışa en yakın yeri olan Pera'da gayrimüslim Ermeni veya Rumlar tarafından açılmıştır. II.Abdülhamit Müslümanlar arasından bazı asker ve sivilleri, olayları gözlemlmek üzere görevlendirmiş ve İstanbul'daki çarşı, pazar, anıt, hastane, okul, sokak, tanınmış şahsiyetlerin fotoğraflarını çektilerrek albümlerde toplatmıştır.⁶

Fotoğraf, Osmanlı ülkesinde 1850'den sonra gayrimüslimler aracılığıyla diğer kentlere ve Anadolu içlerine kadar taşınmıştır. Ancak gereken malzemenin olmayışı, din kurallarının sınırlayıcılığı nedeniyle uzun süre gizli yapılmış ve birtakım azınlıklarla aristokrat kesimin eğlencesi olarak sürdürülmüştür.⁷ Ancak I.Dünya Savaşı yıllarında fotoğrafa ilgi artmış ve savaş fotoğrafçılığı gelişme göstermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfus kâğıdı, pasaport ve resmi evrakların fotoğrafı olmasının zorunlu hale getirilmesi, özellikle taşrada geniş halk kitlelerinin fotoğrafla tanışmasına vesile olmuştur. Ayrıca Cumhuriyet döneminde giderek gelişen basın yayın teknolojisi ile gazete ve dergi sayıları artmış, haberlere fotoğraf koymaya gereksinim duyulmuştur. Bu da basın fotoğrafçılığının gelişmesini sağlamıştır.⁸

Fotoğrafın basın tarafından kullanımı Cumhuriyetin ilk yıllarında tamamıyla ideolojik olup Atatürk ilke ve inkılaplarını geniş kitlelere yaymak ve yerleştirmek amaçlanmıştır. Yeni Türk alfabesine geçiş sürecinde ve okuma-yazma oranının çok düşük olduğu bir toplumda basında görüntü yoluyla anlatıma ağırlık verilmiştir. Böylece geniş kitlelere ulaşan fotoğraflar toplumu yönlendirmede önemli rol oynamıştır. Cumhuriyetin yöneticileri de fotoğrafı basın yoluyla etkili bir biçimde propaganda amaçlı kullanmışlardır.⁹ Böylece sadece büyük şehirlerle değil Anadolu kentleri ile ilgili yapılan haberlerde de kullanılan fotoğraflar yerel tarih araştırmalarına kaynak özelliği taşımaktadır.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde fotoğraf yoluyla görselliğin kullanılmasına başlanması söze dayalı toplum yerine, yazı ve görüntüye dayalı topluma

6 Fatma Acun, "Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", *Kebikeç*, S. 18 (2004), s. 96-97; Engin Çizgen, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Fotoğraf", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 3, İletişim Yay., s. 796.

7 Burçak Evren, "Cumhuriyettten Önce Türkiye'de Fotoğraf", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 3, İletişim Yay., s. 789.

8 Acun, *agm.*, s.98; Çizgen, *agm.*, s. 796.

9 Acun, "Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", s.97; Fatma Acun, "Görselden Tarih Yazmak", *Türkiye'de Tarih Yazımı*, ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 434. 97.

geçiş simgelemiştir. Böylece görsel tarihin oluşmasına da zemin oluşturmuştur. Ancak görsel tarihin belgeleri olan bu fotoğraflar ve albümler dağınık halde çeşitli kurumlarda ve şahısların elinde bulunmaktadır. Çoğunlukla yazıyı destekleyici ve gösterim amacıyla kullanılan fotoğraflar, Cumhuriyet döneminin tarihi hakkında bilgi üretmek üzere henüz yeterince kullanılmamıştır. Fotoğrafların yazıların aralarına yerleştirilmesi veya kitapların sonlarına eklenmesi, görsel verileri destekleyici ve gösterim amaçlı kullanım örneklerindedir. Akademik araştırmalarda bilgi üretmek üzere değerlendirmek yerine, görsel verilerin kullanımının popüler tarih dergilerine bırakılması, bu suretle, görselliği magazin düzeyine indirgeyen bir anlayış ortaya çıkmıştır. Akademik çevrelerin dikkatini görselliğe çevirmesi ancak yakın zamanlara rastlamaktadır. Görselliği kullanmadaki gecikmenin yanı sıra, kullanım niteliğinde de bir gecikme söz konusudur. Halen, görsel veri yazıyı desteklemek üzere kullanılmakta, bilgi üretmek üzere, yazılı belgelerle bir kabul edilerek nadiren değerlendirilmektedir. Bu konuda görsel tarih sözlü tarihten de geride bir konumdadır. Ancak son dönemde artan yerel tarih çalışmaları sözlü tarih kadar görsel tarihin de önemini ortaya koymuştur. Özellikle fotoğrafların değeri anlaşılmış ve kentlerin belleğini oluşturan fotoğraf koleksiyonlarına olan ilgi artmıştır.¹⁰

Türkiye’de Fotoğraf Koleksiyonları ve Yerel Tarih Çalışmaları

Yerel tarih çalışmalarında belge olarak önemli bir kaynak grubunu oluşturan fotoğraf koleksiyonlarının örnekleri Türkiye’de oldukça az sayıda bulunmaktadır. Dönemin koşulları ya da Bengüboz örneğinde olduğu gibi yerelde henüz bazı koleksiyonların keşfedilip arşivlendirilmemiş olmasından dolayı sınırlı kaynaklara sahibiz. “Fotoğraf ve Yerel tarih” adlı çalışmasında George Oliver, İngiltere’deki fotoğraf arşivleri ve mevcutları hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir. Eserinde, Hulston Picture Company (9 milyon fotoğraf), Popperfoto (3 milyon fotoğraf), Mansell Collection (2 milyon fotoğraf), Central Office Information (250 bin fotoğraf), Cambridge Üniversitesi (350 bin fotoğraf) gibi önemli görsel arşivler hakkında bilgi vermektedir. İngiliz arşivlerdeki fotoğraf sayısının çokluğuna karşın Türkiye’deki durum oldukça yetersizdir. Tarihsel fotoğraflar dağınık bir biçimde bazı kurumların ve özel koleksiyonerlerin elinde bulunmaktadır. Bazı kurumlarda sahip olunan fotoğrafların varlığı ve önemi çoktan unutulmuş veya bir kenara atılmış durumdadır. Henüz kurumların arşivleri tam tasnif edilmiş mevcut görsel malzeme ilgili bir toplam sayı dahi verilememektedir. Bu

10 Acun, “Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı”, s. 99.

nedenle yerel tarih araştırmalarında kaynak olarak fotoğrafa ulaşmak için iř tarihçiyeye dūřmektedir. Yerel tarihin gōrsel kaymalarını arşivlerde çalışmakla değil, içinde yaşanılan kentte ve kolaylıkla kurulabilecek ikili ilişkilerle araması gerekmektedir.¹¹

Türkiye’de gōrsel arşiv geleneği henüz yaygınlaşmadığından yerel tarih çalışmalarında kullanılan fotoğraflar genellikle özel koleksiyonlara ve aile albümlerine dayanmaktadır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin ayrıca bir gōrsel arşivleri henüz oluşturulmamıştır. Ancak belge dosyalarının içerisinde zaman zaman kodlanmamış dolayısıyla kataloglarda gōsterilmeyen malzemeler çıkmaktadır.¹² Örneğin Cumhuriyet Arşivi’nde Mudurnu Halkevine dair belge dosyalarından birinde araştırmaya konu olan Mudurnu ile ilgili fotoğraflar mevcuttur. Bunlar Bengüboz koleksiyonunda da yer alan Mudurnu Halkevi’nin açılışında çekilmiş fotoğraflardır.¹³

Dağınık ve bir kısmı tasnif edilmemiş olsa da Türkiye’de gōrsel malzemenin bulunduğu bir takım arşiv ve kütüphaneler mevcuttur. Bunlar arasında en çok bilinen ve yerel tarih çalışmalarını gōrsel anlamda destekleyecek son derece önemli bir kaynak teşkil eden İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde kayıt altına alınan Yıldız Albümleri’dir. Son dönem Osmanlı’nın gōrsel belleğini oluşturan 1847 albümde yaklaşık 35.000 fotoğraf yer almaktadır. Yıldız Sarayı’ndaki fotoğraf albümleri 1925 yılında Atatürk’ün emriyle akademisyenlerin üzerinde çalışabilmesi için İstanbul Üniversitesi’ne verilmiştir. Bu koleksiyon sadece Türkiye’nin değil, Ortadoğu’nun da en önemli gōrsel kayıtlarıdır. Fotoğraflar ağırlıklı olarak II. Abdülhamit dönemine aittir. II. Abdülhamit, Fotoğrafı ülkesinde ne olup bittiğini gözlemlemenin yolu olarak kullanmıştır. Yıldız Sarayı’nda oturmuş ama Selanik’te açılan bir tüneli, Eskişehir’de kurulan bir hastaneyi, Haymana’da Balkan muhacirlerine kurulan bir köyü, tüm bunların yapım/gerçekleşme sürecini albümlerle izlemiştir. Elbette koleksiyon içinde çok sayıda Şehir albümü de vardır. Bazılarını kendisi sipariş etmiş, bazılarını sarayın gözüne girmek isteyen dönemin iyi fotoğrafçıları hediye etmiştir. Bu albümler dönemin sosyal ve kültürel hayatının tanıklığını yapan hazine değerinde gōrsel malzemedir. Yerel tarih alanında bu albümlerden; kent ve kasabaların panorama fotoğ-

11 Danacıoğlu, *age.*, s. 100.

12 Esra Danacıoğlu, “Yerel Tarih Çalışmalarında Kaynak Kullanımı”, *Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2001, s.174; Danacıoğlu, *age.*, s. 104.

13 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 490-01-953-692-1.

raflarını; devlet binaları, okullar, hükümet konakları, yollar ve köprüler, göç ve muhacirlerin iskânı; yerel ölçekte suç ve suçluluğun araştırılması, yerel giysiler ve devlet memurlarının fotoğraflarına ulaşılabilir. ¹⁴

Bir diğer görsel arşiv, Film, Radyo ve Televizyonla Eğitim Merkezi (FERTEM)'dir. Eğitim sürecinin gerektirdiği harita, fotoğraf, film gibi her türlü malzemeyi üretmek için 1951 yılında Öğretici Filmler Merkezi adıyla kurulmuştur 1970'den sonra görev alanı genişlemiş ve Film, Radyo ve Televizyonla Eğitim Merkezi adını almıştır. 1950'lerden itibaren kentler, el sanatları, tarihi mekânlarla ilgili fotoğraf ve filmleri içermektedir. ¹⁵

Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Foto-Film Şubesi ise yaklaşık olarak 40-50 bin karelik bir fotoğraf koleksiyonunu barındıran önemli görsel arşivlerden biridir. Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından 1930-1940'larda sistemli olarak tüm Türkiye ilk defa olarak fotoğraflanarak albümler hazırlanmıştır. Türkiye'nin dışarıya tanıtılması amacıyla çekilen bu fotoğrafların çoğunda Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör'ün daveti üzerine Ankara'ya gelen Avusturyalı fotoğrafçı Otmar Pfersch'y'nin imzası vardır. Matbuat Müdürlüğü'nde çalıştığı 1935-1940 yılları arasında Türkiye'nin değişik yörelerinden çektiği 16 bin kare fotoğraftan oluşan koleksiyon yerel tarih araştırmaları açısından büyük bir önem taşımaktadır. ¹⁶

Bir başka önemli koleksiyon Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi'nde mevcuttur. Minyatür, gravür, fotoğraf açısından zengin bir koleksiyona sahip olan kütüphanedeki koleksiyonlar arasında en kayda değer olanları Atatürk dönemi fotoğrafçılarından Selahattin Giz'in Cumhuriyetin ilk on yılını gösteren 9.000 adet fotoğrafıdır. Atatürk Kitaplığında tasnifi devaö eden fotoğraf ve kartpostal koleksiyonu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde özellikle Milli Mücadele ve Atatürk dönemi ile ilgili ancak henüz tasnif edilmemiş zengin fotoğraf koleksiyonları mevcuttur. ¹⁷

Ayrıca son yıllarda belediyeler tarafından oluşturulan kent müzesi ve arşivleri yerele dair fotoğrafları toplayarak fotoğraf koleksiyonları oluşturmaktadırlar. Özellikle yerel fotoğrafçıların çektiği bugüne kadar aile albüm-

14 Acun, "Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", s. 96-97; Danacıoğlu, *age.*, 102-103; *Yıldız Albümleri'nde Urfa*, yay. haz. A.Cihat Kürkçüoğlu, Harran Üniversitesi Yay., Şanlıurfa 2009, s. 9.

15 Danacıoğlu, *age.*, s. 103.

16 Danacıoğlu, *agm.*, s. 176-177; Danacıoğlu, *age.*, s. 104; Çizgen, *agm.*, s. 796.

17 Danacıoğlu, *age.*, s. 105.

leri ve koleksiyonerlerin elinde kalan fotoğrafların arşıvlenmesi yerel tarih çalışmalarına önemli belge sunmaktadır. Mudurnu Kent Arşivi'nde yer alan Bengüboz Mudurnu fotoğrafları koleksiyonu da Türkiye'de fotoğraf arşivlerine özgün bir yerel örnek oluşturmaktadır.¹⁸ Türkiye'de fotoğraf tarihine adı geçmiş isimlerin arşivleri bile ilgisizlik, bilgisizlik ve ihmalden dolayı silinip gitmişken yerelde böyle bir kaynağın bugüne erişmiş olması, sadece Mudurnu açısından değil Türkiye'deki fotoğraf koleksiyonları açısından da oldukça önemlidir.¹⁹

Mudurnu Fotoğrafları Koleksiyonu ve Ahmet İzzet Bengüboz

Mudurnu Fotoğrafları Koleksiyonu Bolu'ya bağlı bir ile olan Mudurnu'ya ait günümüze ulaşan 1923-1939 yılları arasında Ahmet İzzet Bengüboz tarafından çekilmiş 1018 fotoğraftan oluşmaktadır. Fotoğrafların cam negatifleri torunu Mehmet Kadri Bengüboz tarafından korunup, sergilenmek üzere 1980'lerin başında Mudurnu Halk Eğitim Merkezi'ne bağışlanmıştır. Camların bir kısmı kartlara tabedilerek 1981 yılında bir sergi ile Bengüboz'un objektifinden kareler gün ışığına çıkartılmıştır. Mudurnulular bu fotoğraflara büyük ilgi göstermiş, hatta seçme karelere İstanbul'da yapılan sergilerde de yer verilerek daha çok kişiye tanıtılmıştır. Bu fotoğrafların bir kısmı 1990'lı yıllarda Mudurnu markasını taşıyan büyük şehirlerdeki restoranların ve Mudurnu'daki otel ve restoranların duvarlarına da asılarak Mudurnu'nun tanıtımında kullanılmıştır.²⁰

Bolu ve çevresi ile ilgili yerel tarih araştırmaları yapan emekli öğretmen Mehmet Tunçkol, 2015 yılında yayınladığı "İstiklal Savaşı'nda Mudurnu Bolu Düzce" adlı kitabının ekler kısmında Bengüboz'un fotoğraflarından 55 adetini açıklayıcı bilgilerle yer vermiştir. Mudurnu yöresinin ileri gelen Kuva-yı Milliye önderlerinin kısa biyografilerini de yazdığı kitapta Kuva-yı Milliyeci Ahmet İzzet Bengüboz'a da yer vermiş ve onun Cumhuriyet döneminde çektiği fotoğrafların, cam baskı örneklerinin tekrar toplanarak arşivlenmesinin ve araştırmacılara sunulmasının gerekliliğine vurgu yapıp Mudurnu tarihi için bu fotoğraf koleksiyonunun önemine dikkat çekmiştir.²¹

Araştırmacı Mehmet Tunçkol'un rehberliğinde Mudurnu Belediyesi ile Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi-VEKAM'ın desteği ile 2015 yılından itibaren Bengüboz fotoğraf

18 www.mudurnukentarsivi.org

19 *Anadoludan Bir Tanık: Bengüboz'un Objektifi'nden Mudurnu'da Erken Cumhuriyet Dönemi*, Ed. Ayşe Ege Yıldırım, Koç Üniversitesi VEKAM Yay., Ankara 2016, s. 25-26.

20 *Anadoludan Bir Tanık*, s. 52-53.

21 Mehmet Tunçkol, *İstiklal Savaşı'nda Mudurnu Bolu Düzce*, Mudurnulular Derneği Yay., Ankara 2015, s. 145.

koleksiyonunun tamamının yer aldığı bir dijital arşiv projesi yürütülmektedir. Böylece araştırmacılarla belirli bir telif hakkı çerçevesinde fotoğrafların kopyalarının paylaşımı hedeflenmiştir. Ayrıca VEKAM'ın desteği ile 2016 yılında Ankara ve İstanbul'da Dr.Ayşe Ege Yıldırım'ın küratörlüğünde "Anadolu'dan Bir Tanık: Bengüboz'un Objektifi'nden Mudurnu'da Erken Cumhuriyet Dönemi" adıyla sergiler düzenlenmiş ayrıca bir de sergi kitabı yayınlanmıştır. İlk planda seçilen 260 adet fotoğrafa www.mudurnukentarsivi.org adresinde yer verilerek fotoğrafların en azından bir kısmına doğrudan erişim hemen sağlanmıştır. Bengüboz koleksiyonunun tümü üzerinden tarama yapıldığı gibi etikete göre ya da nesnelere göre de taranabilmektedir.²²

Ahmet İzzet Bengüboz Koleksiyonu günümüze ulaşamamış ya da henüz ortaya çıkmamış olası başka yerel arşivler arasından sıyrılarak önemli bir hafıza kaynağı olarak saklanmış ve bugüne taşınmış bir bütünlüğe sahiptir. Bengüboz Koleksiyonu'nun kendine özgü bir örnek olmasında kuşkusuz fotoğrafçının yaşam öyküsünün özgülüğü de oldukça önemlidir.²³

Ahmet İzzet Bengüboz, 1896 yılında Bolu Sancağının bir kasabası olan Mudurnu'da doğmuştur. Babası Bengübozoğullarından Mehmet Efendi, annesi Ayşe Hanım'dır. I.Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine 1915 yılında yedek subay olarak askere alınmış ve Kafkas Cephesi'ne gönderilmiştir. Ancak Ruslar, işgallerini genişletince 14 Kasım 1916'da Kafkas Cephesi'ndeki kıtası geri çekilmek zorunda kalmış, Ahmet İzzet Bengüboz da İstanbul'a dönmüş iki ay sonra ise Sina Cephesi'ne sevk edilmiştir. İngilizlere karşı Gazze'yi savunan Osmanlı birlikleri içinde savaşmıştır. Birinci ve İkinci Gazze Muharebelerinde Filistin başarıyla savunulsa da, 31 Ekim 1917'de başlayan Üçüncü Gazze Muharebesi'nde Osmanlı Devleti büyük bir yenilgiye uğramıştır. Üçüncü Gazze Muharebesi'nde İngilizlere esir düşerek Mısır'da bulunan Seydi Beşir Esir Kampı'na götürülmüştür.²⁴

Seydi Beşir Kampı'nda 30 ay boyunca esir tutulmuştur. Yedek subay olduğu için rütbesiz erlere göre daha yaşanabilir bir ortamda kalmıştır. İngilizler, esirlere rütbelerine göre cüzi de olsa esaret maaşı ödediğinden bununla temel ihtiyaçlarını sağlayabilmiştir. Kampıta kaldığı sürece İngilizce öğrenmek için çaba göstermiştir. Ayrıca fotoğrafçılığa ilgi duymuş ve cam

22 www.mudurnukentarsivi.org.

23 *Anadolu'dan Bir Tanık*, s.20.

24 *Anadolu'dan Bir Tanık*, s.31-32; *Milli Savunma Bakanlığı Arşivi*, Ahmet İzzet Bengüboz Yedek Subay Şahsi Dosyası; Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı'nda Gazze'yi Nasıl Kaybettik?", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 55 (2014), s. 167.

baskı tekniğini öğrenmiştir. Kampta, İngilizler esirlerin fotoğraf çekirtmesine izin vermiş hatta zaman zaman bu çekimleri özellikle yaptırmışlardır. Savaşın sona ermesiyle Seydi Beşir Esir Kampı'ndan kurtulabilen Osmanlı subayları beraberlerinde üzerinde "esaret hatırası" yazan çok sayıda fotoğrafla dönmüştür. Bunlar İngilizlerin esirlere iyi baktığını dünyaya göstermek için propaganda amaçlı çektiirdiği fotoğraflardır. İngilizler böylece görüntüde esirlere iyi muamele yapıldığını bu fotoğraflarla dünya kamuoyuna servis etmişlerdir. Uluslararası Kızılhaç Örgütü'nün savaşan ülkelerde bulunan esir kamplarına yaptığı gezilere dair raporlarda da Seydi Beşir kampında esirlerin durumunun iyi olduğu hakkında bilgiler yer almıştır. İngilizlerin esirlere spor, müzik, tiyatro ve el sanatları ile uğraşmalarına izin verdikleri de rapor edilmiştir.²⁵ Kampta İngilizce öğrenmenin avantajıyla Ahmet İzzet Bey esaret yıllarında sadece fotoğraf çekirtmekle kalmamış, fotoğrafçılığı öğrenme fırsatı bulmuştur. Esaret günlerinin bir başka hatırası da Mısır'daki esir kamplarında kalan Türk esirlerinin yoğun olarak yakalandığı kuru çöl ikliminden kaynaklanan göz hastalığı olmuştur. Esaret dönüşü göz problemleri yaşamış, uzak ve yakın gözlüklerini sürekli yanında taşımak zorunda kalmıştır.²⁶

I. Dünya Savaşı, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile son bulsa da Ahmet İzzet Bengüboz'un esaret hayatı ancak 3 Mayıs 1920'de son bulabilmiştir. İstanbul üzerinden memleketi Mudurnu'ya dönen Ahmet İzzet Bengüboz bu sefer de kendini yeni bir savaşın içinde bulmuştur. Esaretin ne demek olduğunu bildiğinden Mudurnu'ya döner dönmez Kuva-yı Milliye'ye hemen dâhil olmaktan çekinmemiştir. Ulusal direnişe karşı Bolu bölgesinde 1920 yılında çıkan isyanlar sırasında Mudurnu'da asayişi sağlamak üzere mahalli bir teşkilat meydana getirilmesinde rol oynamıştır. Kuva-yı Milliye Jandarma Komutanı olarak görev yapmış ve halk arasında "yüzbaşı" olarak tanınmıştır. Mudurnu çevresindeki faaliyetleriyle kısa sürede dikkat çekmiş ve Bolu'da Kurmay Binbaşı Mehmet Nazım Bey'in komutanlığında oluşturulan 4'ncü Fırka emrine girmiştir. Bolu ve çevresinden katılan gönüllülerle Ekim 1920'de Batı Cephesi'ne gitmiştir. Yunan Ordusuna karşı zaferle sonuçlanan İnönü Savaşlarına katılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nde gösterdiği yararlılıklar üzerine Harp Madalyası verilmiştir. Kurtuluş Sava-

25 Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim 1.Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015, s.206-212; *Anadolu'dan Bir Tanık*, s. 33-34.

26 *Anadolu'dan Bir Tanık*, s. 34; Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 37-38 (2006), s. 197-198.

şı'nda teğmen rütbesi ile milli orduda yaptığı vazifeden dolayı İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir.²⁷

Kurtuluş Savaşı'nın sona erişiyile bir kez daha Mudurnu'ya dönen Ahmet İzzet Bengüboz bir yıl vekil öğretmenlik yapmıştır. Ardından 1925 yılında Mudurnu Nüfus Memurluğu'nda memuriyete başlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Türkiye'de seferberlik ilan edilmesi üzerine tekrar askere çağırılmıştır. Talim maksadıyla 1940'ta Eskişehir 4'ncü Kolordu'da görevlendirilmiştir. 5 Kasım 1941'de terhis olup Mudurnu'ya geri dönmüştür. Nüfus Memurluğu görevini sürdürerek 1956'da emekli olan Ahmet İzzet Bengüboz, 30 Mart 1969'da Mudurnu'da vefat etmiştir.²⁸

Ahmet İzzet Bengüboz, memuriyetin yanında esaret yıllarının hatırası olan fotoğrafçılık mesleğini de beraberinde sürdürmüştür. Küçük bir Anadolu kasabası olan Mudurnu'yu fotoğrafla tanıştırmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Mudurnu'da başka fotoğrafçı olmadığından Ahmet İzzet Bengüboz'un memuriyetin yanında fotoğraf çekimini sürdürmesine göz yumulmuştur. Mudurnu halkı, Anadolu'da yeni yeni yaygınlaşmaya başlayan fotoğrafa büyük ilgi göstermiştir. Özellikle eşraftan varlıklı aileler, Mudurnu askeri ve idari erkânı ile öğretmenler Bengüboz'un objektifine sıklıkla poz vermişlerdir. Biri 9-12 ebadında diğeri 13-18 ebadında cama çeken iki makinayla çekimlerini yapmıştır. Evinde oluşturduğu karanlık odada camları kartlara tabetmiştir. Ancak zamanla Mudurnu'da yeni fotoğrafçıların çıkması üzerine memuriyetin yanında ticari amaçlı fotoğrafçılık yaptığı yönünde şikâyetler söz konusu olmuş, 1939'da fotoğraf çekmeyi bırakmıştır. Bunda muhtemelen II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ihtiyaç duyduğu malzeme temininde yaşadığı güçlükler de rol oynamıştır. Ancak 1950'lilerde nadiren de olsa doğum, sünnet gibi ailesi için özel günlerde fotoğraf çekimi yapmıştır.²⁹

27 *Anadoludan Bir Tanık*, s. 34-37. *Milli Savunma Bakanlığı Arşivi*, Ahmet İzzet Bengüboz Yedek Subay Şahsi Dosyası.

28 *Anadoludan Bir Tanık*, s. 38.

29 *Anadoludan Bir Tanık*, s. 47-48.

Bengüboz Fotoğraflarından Mudurnu'nun Yerel Tarihine Bakmak

Bengüboz, 1923-1939 yılları arasında, Mudurnu'da portre çekimlerinin yanında resmi törenler ve panayır gibi etkinliklerde yüzlerce fotoğraf çekmiştir. Çoğunlukla, fotoğraflar üzerine özenle mekân ve tarih bilgilerini de not düşmüştür. Küçük bir Anadolu kentinin günlük yaşamı, aile hayatı, eğitim hayatı, eğlenceleri, sosyal ve siyasi önemli olaylarına ışık tutan bu koleksiyon sanatsal değerinin yanında sadece yerel tarih çalışmaları için değil mimarlık tarihi, coğrafya, sosyoloji, folklor gibi pek çok alanda yapılacak çalışmalara da belge olma niteliğindedir.

Ahmet İzzet Bengüboz'un nüfus memurluğu yapması ve Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfus kâğıdı gibi resmi evraklara fotoğraf konulmasının zorunlu hale gelmesi arşiv içinde büyük bir ağırlığı taşıyan portreleri üretebilmesinde etkili olmuştur. Dönemin kıt kaynakları nedeniyle vesikalık çekerken kasabadaki bina duvarlarının önüne çekilen perdeler önünde karttan tasarruf için aynı anda 3-4 kişinin fotoğrafını çekme yoluna gitmiştir. Dönemin giyim kuşamı ve kılık-kıyafet devrimi ile yaşanan değişim fotoğraflar üzerinden izlenebilmektedir. Benzer oranda yöresel-geleneksel, geleneksel-modern ve modern karışımı giyim tarzları ayrışabilmektedir. Ya da üniformalı çekilmiş fotoğraflar bazı mesleklere dair bilgi vermektedir.³⁰

30 *Anadoludan Bir Tanık*, s. 178.

Bengüboz Fotoğraf Koleksiyonu'nun en çok bilinen fotoğrafları Kurtuluş Savaşı'nın kadın kahramanı Fatma Seher Hanım'ın (Kara Fatma) 1924 yılında Mudurnu ziyareti sırasında çekilen fotoğraflarıdır. Pek çok tarihçi tarafından kullanılmıştır. Yunanlılara karşı savaşmak üzere İzmit'te 43 kadın ve 700 erkekten oluşan bir müfreze birliği kuran Fatma Seher Hanım, öncelikle TBMM'ye karşı çıkartılan isyanları bastırmak için İzmit, Adapazarı, Düzce ve Bolu bölgesinde savaşmıştır. İsyandar sırasında Mudurnu'da asilerin takibini yapmıştır. Bu süreçte bölge halkıyla iyi ilişkiler kurmuş ve 1924 yılında ziyaret için Mudurnu'ya gelmiştir.

Bengüboz'un fotoğraflarında dünyaca tanınan isimlere de rastlamaktayız. Bunlardan biri Türkiye'de Halkbilim'in kurucusu Pertev Naili Boratav'dır. Babası Abdurrahman Naili Boratav 1926-1932 yılları arasında Mudurnu'da Kaymakamlık yaptığından çocukluk ve gençlik yılları Mudurnu'da geçmiştir. Bengüboz Koleksiyonu Pertev Naili Boratav biyografisi için önemli bilgiler sunmaktadır.

Ayrıca koleksiyonda özel yaşamı gösteren aile fotoğrafları ve grup fotoğrafları da sayıca öne çıkmaktadır. Aile fotoğraflarında ilk görünen, kişiler, dekorlar olsa da örneğin insanların kıyafetleri, saç modelleri, eğitim ve ekonomik düzeyleri hakkında çok çeşitli bilgiler vermektedir. O dönemlerde fotoğraf pahalı bir iş olduğundan objektif önüne geçenler çoğunlukla ekonomik gelir düzeyi yüksek ailelere mensup kişiler olmuştur. Genellikle modern tarzda mobilyalar, modern giyimli çocuklar, erkekler ve kadınlar ağırlıklı yer tutmaktadır. Fotoğraflarda Cumhuriyetle yaşanan değişim sürecini gözlemlemek de mümkündür. Aile fotoğraflarında yeni nesil daha modern görünümlü eski nesli daha gelenekseldir.

Ahmet İzzet Bengüboz fotoğraf çekerken adeta bir yönetmen edasıyla objektifine poz verenleri yönetmiş, yönlendirmiştir. Fotoğraflarda belli bir simetri anlayışına uygun yerleştirilmiş kompozisyonlar dikkat çekicidir. Fotoğraflarda insanların kendilerini ve statülerini öne çıkarabilecek, örneğin asker üniformasının apoletini, bastonunu ya da saatini gösterecek şekildeki duruşları tercih ettiği de görülmektedir. Genellikle birbirine kavuşturulmuş ya da diz üstündeki ellerin yanı sıra, bele koyulmuş el figürleri, aile ve arkadaşlar arasında kol kola girme, sarılma, eli omzuna koyma gibi samimi duruşlar da vardır. Kişisel ve aile fotoğraflarında dönemin büyük şehirlerindeki stüdyolarında da kullanılan motiflerin örnek alındığı düşünülebilir. Üzerine el konan, dirsek yaslanan veya yanında durulan sandalye ya da sehpa, çiçek, saat, ayna, gramafon, kitap, şişe, bardak gibi aksesuarlarla fotoğraflar zenginleştirilmiştir.³¹

31 *Anadoludan Bir Tanık*, s.178.

Genellikle fotoğraflar belli bir yaşam ve eğitim düzeyindeki kişileri ve aileleri yansıtmaktadır. Ancak fotoğraf tarih araştırmacısını bazı belirsizliklere de sürükleyebileceğinden eleştirel bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Fotoğraflardan bilgi üretilirken genellemelerden kaçınılmalıdır. Çünkü fotoğraflanan hayatlar; objektife mutlulukla gülümseyen çehreler, zengin ziyafet sofraları, moda ya uygun giyinmiş kadınlar ve erkekler uzun bir dönem belli gelir gruplarının hayatları olmuştur.³² Bu nedenle aile fotoğrafları özellikle sosyo-ekonomik koşullara dair yanıltıcı sonuçlara götürebilir. Aile fotoğrafları isteğe bağlı çektilirdiğinden, parası olanlar çektilirmiştir. Ancak portre fotoğrafları daha gerçeği yansıtabilmektedir. Vesikalık portre fotoğrafları zorunluktan çektilirdiğinden daha mütevazı ve insanların hayatını olduğu gibi göstermektedir. Bengüboz'un Mudurnu fotoğrafları bu yönde eleştirel açıdan değerlendirilmelidir.

³² Danacıoğlu, *age.*, s.97.

Aile fotoğrafları yerel tarih araştırmacısına bilgi üretmede çok yönlü yol gösterici olabilir. Yerel tarih çalışmalarında yerel eşraf ailelerinin tarihi birinci derecede önem taşıdığından fotoğraflardan bu ailelerinin izlerini sürmek mümkündür. Özellikle taşra kentlerinin tarihinde ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel yaşamında etkili olmuş eşraf ailelerinin tarihi aynı zamanda o kentin gelişme dönemlerine ilişkin bir şeyler söyleyebilmektedir. Eşraf ailelerinin geçmişteki sosyal nüfuzu, onlara yerel tarihin oluşumunda başka sosyal gruplara ve sınıflara göre görece bir üstünlük sağladığından bu tarihin yazımında başvurulacak kaynaklar olarak da farklı bir yere sahiptir.³³ Mudurnu Fotoğrafları Koleksiyonu'nda yer alan Mudurnu'nun eşraf ailelerine ait fotoğraflar bu çerçevede dikkatle incelenmelidir. Gerek Milli Mücadele döneminde öne çıkmış gerekse Cumhuriyet dönemi sosyal, siyasi ve iktisadi hayatında ön planda yer almış isimleri fotoğraflardan takip etmek mümkün olabilir. Örneğin Kuva-yı Milliye'ye destek veren Mudurnu eşrafından Bayraktarzade Besim Efendi Mudurnu tarihi açısından önemli bir isimdir. Ve koleksiyonda çok sayıda fotoğrafı mevcuttur.

Mudurnu eşrafından önemli bir isim de Sabri Karaçayır'dır. Mudurnu bölgesinin büyük toprak sahiplerinden biri olup Milli Mücadeleyi destekleyen Cumhuriyet Halk Fırkası, Türk Ocağı ve Halkevinin Mudurnu şubesi başkanlıklarını yapmıştır. Çiftliğinde makinalı tarıma geçen bölgenin öne çıkan isimlerinden biri olmuştur. Ailesiyle evinden bir görüntü...

33 Ayşe Durakbaşı, "Tarih Yazımının Yeni Olanakları, Aile Tarihi ve Yerel Tarih", *Yerel Tarihçilik*, Kent, Sivil Girişim, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2001, s. 157-158.

Mudurnu Deresağ mıntkasında Karaçayır mevkiindeki çiftlik-1926

Bengüboz koleksiyonu, Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal hayata dair çok çeşitli bilgiler vermektedir. Dönemin sağlık problemleri ve savaş sonrası kol ve bacağı kaybeden gazilerin durumuna dair bilgileri yansıtan fotoğraflar da mevcuttur. Bu fotoğraflar yerel tarih araştırmaları için olduğu kadar tıp tarihi açısından da önem taşımaktadır.

Ayrıca okul fotoğrafları, spor etkinlikleri, Mudurnu Halkevi'nin yaptığı çalışmalara dair fotoğraflar da dönemin koşulları hakkında bilgi verdiğinden yerel tarih çalışmaları için önemli kaynaklardır.

Bengüboz Koleksiyonu'nda resmi törenler, açılışlar da önemli yer tutmaktadır. Kasabada bir fotoğrafçı olmadığından -memur olmasına rağmen- kendisinden bunların belgelenmesinin istenmesine neden olmuştur. Mudurnu halkının bayramlara olan ilgisini gösteren kareler çoğunlukta olup halk-devlet kaynaşmasını yansıtmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarına ait bu tören fotoğrafları dönemin genel havası içinde bir miktar propaganda özelliği de göstermektedir.

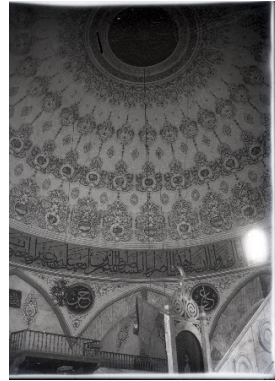

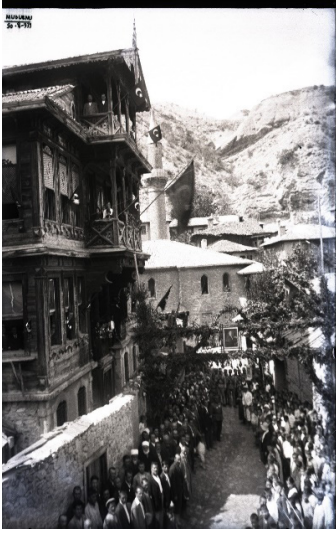
Mudurnu Fotoğrafları Koleksiyonu'ndan dönemin ekonomik sıkıntılara karşın küçük bir Anadolu kasabasında eğlence kültürünü de izlemek mümkündür. Düğün alayları, panayırlar, içkili ziyafet sofraları, 29 Mayıs 1925 tarihinde ağır sıklet şampiyonu Urfalı Pehlivan Raşit Efendi'nin Beşkavak mevkiinde verdiği müsamereyi gibi gösterilerde çekilen fotoğraflar sosyal yaşama dair çeşitli bilgiler sunmaktadır.

Bengüboz, zaman zaman tepede konumlanmış bir objektifle Mudurnu'nun kuşbaşı görünümünü sunan fotoğraflar da çekmiştir. Dolayısıyla fotoğraflar şehir tarihi açısından özellikle de mimarlık tarihi açısından Mudurnu için önemli bir kaynak grubu olarak da öne çıkmaktadır.

Sonuç

Bengüboz Mudurnu Fotoğrafları Koleksiyonu yerel tarih araştırmaları için özgün bir kaynak niteliğindedir. Çoğunlukla, fotoğraflar üzerine düşülmüş mekân ve tarih bilgilerini gösteren notlar araştırmacılar için yol göstericidir. Portre ve aile albümlerinin yanında Mudurnu bölgesinin turistik tarihsel doğal güzelliklerini, 23 Nisan Milli Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Cumhuriyet Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı gibi önemli günlerini, kutlamalarını, okul müsamerelerini, düğünleri, mesireleri, panayır, spor gibi eğlencelerine dair çok zengin bir koleksiyondur. Bu koleksiyon Cumhuriyetin kuruluş yıllarında küçük bir Anadolu kasabası olan Mudurnu'daki yaşamın her yönünde dair bilgiler aktarmaktadır. Fotoğraflardan Cumhuriyet'in devrimlerinin taşrada nasıl algılandığı ve nasıl yaşandığı, yaşanan değişimin halkın yaşamını ne ölçüde etkilediğini izlemek mümkündür.

Küçük bir Anadolu kasabası olan Mudurnu'nun günlük yaşamı, aile hayatı, eğitim hayatı, eğlenceleri, sosyal ve siyasi önemli olayları, törenlerine ışık tutan bu koleksiyon sanatsal değerinin yanında sadece mimarlık tarihi, eğitim tarihi, sosyal tarih, şehir tarihi hatta tıp tarihi çalışmaları için değil, coğrafya, sosyoloji, folklor gibi pek çok alanda yapılacak çalışmalara da belge olma niteliğindedir. Türkiye'de fotoğraf arşivlerine yerel bir örnek oluşturan Bengüboz Mudurnu Fotoğrafları Koleksiyonu Cumhuriyet dönemi tarih araştırmaları için yerelden genele çok yönlü bir bakış açısı sunmaktadır.

KAYNAKLAR

Acun, Fatma, “Görselden Tarih Yazmak”, *Türkiye’de Tarih Yazımı*, ed. Vahdettin Engin–Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 421-434.

Acun, Fatma, “Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı” *Kebikeç*, S. 18 (2004), s.95-118.

Anadolu’dan Bir Tanık: Bengüboz’un Objektifi’nden Mudurnu’da Erken Cumhuriyet Dönemi, ed. Ayşe Ege Yıldırım, Koç Üniversitesi VEKAM Yay., Ankara 2016.

Aslan, Erdal, “Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri”, *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2000, s.195-204.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490-01-953-692-1.

Kemal, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı’nda Gazze’yi Nasıl Kaybettik?”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 55 (2014), s. 125-176.

Çizgen, Engin, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Fotoğraf”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 3, İletişim Yay., s.796-800.

Danacıoğlu, Esra, *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Klavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001.

Danacıoğlu, Esra, “Yerel Tarih Çalışmalarında Kaynak Kullanımı”, *Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2001, s.172-179.

Durakbaşı, Ayşe “Tarih Yazımının Yeni Olanakları, Aile Tarihi ve Yerel Tarih”, *Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2001, s.156-171.

Evren, Burçak, “Cumhuriyetten Önce Türkiye’de Fotoğraf”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 3, İletişim Yay., s.788-791.

Martal, Abdullah, “Yerel Tarih Yazımında Kaynak Kullanımına İlişkin Sorunlar”, *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2000, s.248-259

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Ahmet İzzet Bengüboz Yedek Subay Şahsi Dosyası.

Oğuzoğlu, Yusuf, “Yerel Tarih”, *Türkiye’de Tarih Yazımı*, ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.405-420.

Taşkıran, Cemalettin, *Ana Ben Ölmedim 1. Dünya Savaşı’nda Türk Esirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.

Tekeli, İlhan, *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara 1998.

Tunçkol, Mehmet *İstiklal Savaşı’nda Mudurnu Bolu Düzce*, Mudurnulular Derneği Yay., Ankara 2015.

Ural, Selçuk, “Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 37-38 (2006), s.187-210.

www.mudurnukentarsivi.org.

Yıldız Albümleri’nde Urfa, yay. haz. A.Cihat Kürkçüoğlu, Harran Üniversitesi Yay., Şanlıurfa 2009.